

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ШВЕЦЬ Альона Іванівна

УДК 811.161.1'28 (477.74)

ДІЄСЛІВНА ЛЕКСИКА РОСІЙСЬКИХ ГОВІРОК ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

10.02.02 – російська мова

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі російської мови Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Баранник Людмила Федорівна,
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова,

доцент кафедри російської мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Бріцин Михайло Якимович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, професор кафедри
російської мови

кандидат філологічних наук, доцент
Кокойло Олександр Васильович,
Київський національний лінгвістичний університет,
завідувач кафедри практики та методики викладання
слов'янських мов, проректор з навчальної роботи
та міжнародних зв'язків

Захист відбудеться “_18_” червня 2008 р. о 16 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий “_16_” травня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Одним із першочергових завдань русистики сьогодні залишається до-слідження лексики територіальних діалектів, зокрема, її складу, структурної організації у межах лексико-семантичних груп (ЛСГ) та тематичних груп лексики (ТГЛ), синонімічних рядів, антонімічних мікрогруп, з'ясування семантики лексем з увагою до їх культурних компонентів. Пріоритетними є проблеми закономірностей сегментації лексичної системи, формування засобів номінації, виявлення чинників розвитку лексики і семантики. Водночас цінним є розв'язання цих проблем у зіставному плані – на матеріалі кількох говірок, що уможливорює визначення ступеня диференціації говірок (за даними лексики), відкриває шлях до вивчення типів мовного відображення позамовної дійсності, кореляції мови і відображуваного нею реалемного плану. Це в свою чергу розкриває особливості діалектної мови як однієї з форм існування національної мови.

Різноаспектні дослідження лексики і семантики російських діалектів Й.А. Оссовета, О.С. Герда, О.Й. Блінової, Т.С. Коготкової, М.Я. Бріцина, М.І. Толстого, С.М. Толстої, Т.І. Вендіної, В.Є. Гольдіна, Г.П. Клепікової, О.М. Мораховської, Ю.С. Азарх, О.О. Нефьодової, Г.А. Ракова, Т.В. Бахвалової та ін., як і праці з української діалектної лексики П.Ю. Гриценка, Й.О. Дзендзелівського, М.В. Никончука, І.В. Сабаша, Г.Л. Аркушина, Г.О. Козачук, В.Л. Конобродської, Г.І. Мартинової, К.Д. Глуховцевої, В.М. Куриленка та ін., свідчать про актуальність зазначених проблем, постійну до них увагу і водночас складність їх розв'язання.

Передумовою дослідження діалектного слова є формування надійного і значного за обсягом корпусу лексики з її точними семантичними характеристиками, що вимагає тривалих спостережень над живим мовленням.

Цінність пошуків у галузі лексичної семантики діалектного слова відчутно зростає під час вивчення ізольованих переселенських говірок, розвиток яких після переселення продовжувався незалежно від процесів у метрополії; визначальною особливістю буття острівних говірок є постійні контакти з іншомовним оточенням. Останнє виразно демонструють російські переселенські говірки півдня Одеської обл., які стали природною лабораторією вивчення діалекто-творчих процесів.

Незважаючи на різноаспектність сучасних діалектологічних студій та наявність апробованих методик аналізу матеріалу говірок, стан вивчення різних ТГЛ, ЛСГ російських, як і інших слов'янських, діалектів залишається неоднаковим і в цілому далеким від задовільного. Зокрема, в русистиці недостатньо повно описано дієслівну лексику, що зумовлено іншими науковими пріоритетами в російській діалектології та станом діалектної семасіології. Лакуною виявилася дієслівна лексика й у вивченні російських говірок Одещини. Відсутність дослідження найбільш конструктивного й інформативного шару діалектної лексики не дозволяє вирішувати актуальні

завдання сучасної російської і слов'янської діалектології – здійснити повний опис говірок як реальних комунікативних систем з урахуванням історії їхнього формування та сучасної мовної ситуації. Актуальним завданням є не тільки фіксація й паспортизація дієслівної лексики говірок, а й з'ясування динамічної природи дієслівної семантики, варіантів дієслівних значень, лексичної сполучуваності, виявлення потенційно можливих компонентів семантичної структури.

Актуальність дослідження посилюється необхідністю системного вивчення дієслівної лексики, зокрема закономірностей сегментації лексичного складу, з'ясування сутності вербалізації понять / реалій у діалектній мові, необхідністю опису дієслівної лексики, що функціонує в ізольованих російських говірках півдня Одеської обл.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дослідження виконано в межах теми кафедри російської мови Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова «Функціонування російської мови на півдні України» (номер державної реєстрації 0101U001414).

Метою дослідження є з'ясування складу, структурної організації і семантики дієслівної лексики в російських острівних говірках та шляхів формування й особливостей функціонування цих діалектних систем.

Завданнями дослідження є:

- 1) уточнити загальну характеристику досліджуваних говірок, особливості їх формування і функціонування;
- 2) розробити модель зіставного опису лексики і семантики острівних говірок;
- 3) визначити набір вербальних засобів, що репрезентують окреслене для аналізу коло понять у кожній із досліджуваних говірок;
- 4) з'ясувати закономірності формування корпусу семем як відображення свідомості діалектоносіїв;
- 5) змодельовати семантичну структуру зафіксованих у говірках мовних одиниць, окресливши зони стабільності й варіативності;
- 6) дослідити способи і засоби дієслівної номінації у говірках;
- 7) визначити ступінь диференціації опорних говірок.

Об'єкт дослідження – російські переселенські острівні говірки півдня Одеської обл. України.

Предмет дослідження – дієслівна лексика російських говірок Одещини, її структурна організація і семантика.

Джерелами дослідження послужили: матеріали експедиційного обстеження російських говірок Одеської обл. (діалектоносії сповідують канонічне православ'я та старовіри); матеріали картотеки «Словаря русских говоров Одещины», інших діалектологічних лексикографічних та

дескриптивних праць про російські говірки, етнографічні описи південноросійських областей та української етно-культурної території, матеріали тлумачних, історичних, етимологічних словників.

Формування корпусу матеріалу здійснено шляхом безпосереднього спостереження над живим мовленням діалектоносіїв, шляхом аналізу діалектних текстів і виявлення окремих прогнозованих явищ за питальником, складеним автором з урахуванням принципу ідеографічної повноти.

Для вирішення поставлених завдань використано описовий і зіставний **методи**, методики моделювання та компонентного аналізу лексики.

Аналіз лексичної системи говірок зумовлює пошук відповідних прийомів інтерпретації діалектної лексики і семантики. У дисертації використано ідеографічну класифікацію дієслівної лексики з наступною конфронтацією матеріалу опорних говірок. Останнє дозволило виявити структурні й семантичні особливості кожної зафіксованої номінативної одиниці, її географію, з'ясувати різнопланові системні зв'язки між лексемами, дослідити характер мотивації номінативних одиниць, визначити стабільні й варіативні ланки зіставляваних мікросистем, що дозволило зробити висновок про ступінь диференціації досліджуваних говірок.

Наукова новизна одержаних результатів. Дослідження є першою спробою аналізу складу і семантичної структури дієслівної лексики російських переселенських говірок півдня Одеської обл.; у науковий обіг уведено нові матеріали; здійснено опис типів структурно-семантичної організації діалектної дієслівної лексики різної семантичної структури, змодельовано семантичне членування лексичних мікросистем; визначено особливості дієслівної лексики, які зумовлені національно-культурною і конфесійною специфікою діалектоносіїв; з'ясовано ступінь диференціації говірок.

Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні семасіологічного аналізу діалектної лексики, зокрема дієслівної, створенні методики аналізу лексики і семантики острівних говірок, які функціонують в іншомовному оточенні, у з'ясуванні зв'язку конфесійної належності діалектоносіїв та локальних типів їхньої традиційної культури з формуванням семантичної структури лексики.

Практичне значення одержаних результатів. У роботі розширено емпіричну базу російської діалектології, подано нову інформацію про дієслівну лексику російських переселенських говірок півдня Одеської обл., її варіювання у мовному просторі. Запропонована модель аналізу може служити аналогом для до-слідження інших шарів лексики діалектів; результати роботи можуть бути використані у вивченні формування і розвитку говірок пізнього утворення; матеріали можуть слугувати джерелом укладання регіонального лексичного атласу та ідеографічного словника російських говірок Одещини, у лінгводидактиці.

Роботу апробовано на засіданнях кафедри російської мови Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, у доповідях на IV-V Міжнародних Кирило-Мефодієвських славістичних конференціях (Одеса, 1998, 1999), II Міжнародній науковій конференції «Національно-культурний компонент в тексті і мові» (Мінськ, 1999), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Мова та національна свідомість» (Одеса, 2001), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальные проблемы межкультурной коммуникации в новых геополитических условиях» (Тирасполь, 2002), Міжнародній науковій конференції «Мова і культура» (Київ, 2003).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладені в 11 публікаціях (з них вісім у фахових виданнях, затверджених ВАК України). Всі публікації виконано без співавторів.

Структура і зміст роботи. Дисертація містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел (55 позицій) і літератури (356 позицій), додатки.

Загальний обсяг дисертації – 318 с.; додатки складають 60 с.

Основний зміст дисертації

У **«Вступі»** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, представлено наукову новизну, окреслено теоретичну й практичну цінність отриманих результатів.

Перший розділ *«Вивчення дієслівної лексики російських говірок Одещини в контексті сучасної російської діалектної лексикології»* складається з чотирьох підрозділів. У підрозділах *«З історії формування і розвитку російських острівних говірок Одещини»* та *«Історія вивчення російських говірок Одещини»* відображено історіографію і сучасний стан вивчення лексики російських говірок Одещини (Ю.О. Карпенко, Л.Ф. Баранник, Н.В. Коссек, Є.М. Мотузенко). Зазначено, що більшість російських говірок досі зберігає немішаний характер; особливістю функціонування цих ідіомів є утворення нових говірок.

У підрозділі *«Російська діалектна лексика: шляхи дослідження»* визначено напрями вивчення лексики російських діалектів, дано оцінку стану і прийомам аналізу лексики говірок представниками кількох поколінь діалектологів (Ю.С. Азарх, Л.І. Баранникова, О.Й. Блінова, М.Я. Бріцин, Т.І. Вендіна, О.Г. Гецо-ва, В.Є. Гольдін, Г.П. Клепікова, Т.С. Коготкова, Б.О. Ларін, Н.А. Лук'янова, О.М. Мораховська, О.О. Нефьодова, Й.А. Оссовецький, І.О. Попова, Г.А. Раков, Ф.П. Сороколетов, М.І. Толстой, О.І. Федоров, Ф.П. Філін), підкреслено переваги системного опису лексики (з урахуванням людського фактора в мові) порівняно з атомарним описом окремих лексем.

У підрозділі *«Дієслово – домінанта лексичної системи. Особливості дослідження дієслівної лексики говірок»* розкрито специфіку дієслівної семантики та особливості її вивчення. За-

значено, що докладна розробка теорії семантичної структури слова в загальній і російській лексикології (Ю.Д. Апресян, Л.М. Васильєв, І.А. Стернін, Д.М. Шмельов, А.А. Уфимцева) дозволила досягти значних результатів в описі лексики, виявленні структурно-семантичної організації різних лексичних множин (Ю.Д. Апресян, Р.М. Гайсіна, В.Г. Гак, Л.В. Васильєв, Ю.М. Караулов, О.С. Кубрякова, Е.В. Кузнєцова, Д.М. Шмельов, Н.Ю. Шведова О.В. Падучева, Р.І. Розіна). Зазначено, що для пізнання лексичної семантики дієслова важливим є дослідження груп слів, побудованих за ієрархічним принципом. Адекватною поставленим у роботі завданням визнана лексико-семантична парадигма, що має елементи базового характеру й елементи, підпорядковані їм за принципом уточнення і конкретизації, тобто лексико-семантична група.

Підкреслено, що методика опису, осмислення питань системності лексичної семантики діалектного дієслова виявилась недостатньо розробленою. Обмежена кількість досліджень у цій галузі не дозволяє підійти до вирішення актуальних проблем сучасної діалектології, вимагає нових різноаспектних розробок дієслівної семантики.

У другому розділі *«Структурна організація і семантика дієслів понятійного поля «Людина як біологічна істота»* представлено системний аналіз складу, семантичної структури і просторових параметрів дієслівної лексики російських переселенських говірок Одеської обл. зазначеного сегмента системи. Експлікацію лексики здійснено через найменш абстрактні, конструктивні, найбільш культурно інформативні лексико-семантичні угруповання дієслів – передкінцеві сукупності дієслівного частиномовного дерева, які Н.Ю. Шведова назвала *«картинками життя»*. Аналіз таких сукупностей слів дозволив розкрити особливості лексичної презентації різних відрізків цього понятійного континууму, що становить основу реконструкції притаманного мові діалектоносіїв «наївного» погляду на світ.

В основу розгляду лексики покладено човниковий принцип: від конкретних лексичних угруповань, пов'язаних з вираженням поняття, до ідеографічних підрозділів. Ідеографічна класифікація з наступним зіставленням лексичного складу і семантики говірок на спільній основі відкрила перспективи у розумінні регіональних лінгвокультурних особливостей. Така модель дослідження діалектного матеріалу дозволила не тільки з максимальною повнотою зафіксувати склад і семантику номінативних одиниць говірок, але й визначити, якими мовними засобами передано десигнати; вона дала змогу компактного й водночас наочного представлення системних відношень лексики в окремій говірці і водночас об'єктивувала її відношення до тематично відповідної лексики в інших говірках; останнє уможливило виявлення чинників семантичних змін у дієслівній лексиці. Використання такої процедури виявилось важливим для наступного моделювання лексичних мікросистем. Складені загальні моделі семантичного членування кожної лексико-семантичної парадигми відбили їх структурну організацію, а також ступінь диференціації говірок на рівні лексики.

Дієслівна лексика понятійного простору «Людина як біологічна істота», репрезентуючи важливі фрагменти мовної картини світу, експлікує зони особливої уваги діалектоносіїв та творить лексико-семантичні парадигми різної структури, які представлено в рубриках «Потреби людини» (ЛСГ «Їсти, приймати їжу», ЛСГ «Пити», ЛСГ «Вкривати одягом»); «Людське життя» (ЛСГ «Народити подібного до себе», ЛСГ «Припинити життя», ЛСГ «Існувати певним чином»); «Здоров'я і хвороби» (ЛСГ «Бути здоровим»); «Зовнішній вигляд, фізичні риси» (лексико-семантична парадигма (ЛСП) конгломеративів «Мати (якийсь) зовнішній вигляд»); «Інтелектуальна діяльність» (ЛСП конгломеративів «Здійснювати інтелектуальну діяльність»); «Емоції, душевний стан» (ЛСП конгломеративів «Відчувати стан (настрій)»); «Поведінка» (ЛСП конгломеративів «Поводити себе певним чином»).

Структурно релевантними для дієслів ЛСГ «Їсти, приймати їжу» виявилася низка диференційних ознак: *‘темпоральність’* (‘їсти вранці’ // ‘~ в обід’ // ‘~ перед вечерею’ // ‘~ ввечері’ // ‘~ після закінчення посту’ // ‘~ на другий день весілля’); *‘наявність акустичного супроводу’* (‘~ з хрумтінням’, ‘~ всмоктуючи звучно губами’, ‘~ з прицмокуванням (пришльопуванням) язиком і губами’); *‘кількість’* (‘~ все’, ‘~ дуже багато’, ‘~ багато’, ‘~ мало’); *‘призначення приймання їжі’* (‘~ для визначення смаку’ // ‘~ як закуски’ // ‘~ як обрядодія’); *‘особливості їжі’* (‘скоромна страва’ – ‘нескоромна ~’, ‘рідка ~’ – ‘нерідка ~’, ‘смачна, ласа ~’ – ‘несмачна ~’); *‘ступінь бажання’*: ‘відчувати бажання їсти’, ‘з бажанням ~’, ‘з невгамовним бажанням ~’); *‘ступінь насичення’* (‘їсти досхочу, до повного задоволення’, ‘~ надмірно’). Наявність цих диференційних ознак зумовила т. зв. ві-яльну форму семантичної структури лексем: усі дієслова знаходяться у рівноправних відношеннях і водночас співвідпорядковані ядерній семі ‘їсти, харчуватися’. Деякі ланки ЛСГ ускладнені. Зазначені три ланки реалізації градаційних відношень і ланка квазіантонімії (‘споживати страву’ – ‘не споживати, зіпсувати ~’).

У складі ЛСГ переважають словотвірні деривати з прозорою внутрішньою формою (*пр'ив'ич'ат* ‘пригощати’, *па'дз'обат* ‘поїсти’; часто вмотивовані звуконаслідуванням: *х'ракат* ‘їсти з великим апетитом’, *зак'вакат* ‘закусити легко’); високочастотними є семантичні похідні з негативною оцінкою: (*уб'ит* перен. ‘поїсти’, *на'бомб'ицца* ‘з’їсти багато, жадібно’, *уха'м'ач'ит* згруб. ‘з’їсти’ та ін.). У цих номінаціях простежується тенденція до підкресленого огрублення семантики. Відзначено лексичне згущення у ланці з актуалізацією семи ‘багато з’їсти’ – *намуз'дацца*, *набуз'д'акацца*, *набуз'д'арыцца* *наман'тулицца*, *налу'п'ицца*, *нап'хат' ма'мон*, *наж'р'ацца*, *нап'ур'ецца*, *на'кашл'ицца*, *на'јесцца* *как ма'монаф рот*.

ЛСГ «Їсти, приймати їжу» пов'язана комплементарними відношеннями із суміжною ЛСГ «Пити»; остання має менш розгалужену структуру.

Значну частину видових найменувань ЛСГ становлять дієслова, що розкривають диференціацію процесу за способом його здійснення та репрезентують семими: ‘пити великими

ковтками', '~ гучно', '~ з присьорбуванням', '~ жадібно', '~ все до остану', '~ через соску'. Важливими диференційними ознаками, відбитими у вербалізації процесу пиття, виявився характер напою: 'пити спиртне' ('пити одноразово', '~ до стану сп'яніння', '~ постійно і невамовно', '~ регулярно до алкогольної залежності') – 'пити неспиртне'. Актуальною є ознака суб'єкт дії: 'дорослий : немовля', яка реалізована протиставно як відмінна від наведених вище значень. Лексичне згущення відзначено за умови актуалізації семи 'спиртне': репертуар номінативних одиниць розширюють експресивні універби, в окремих випадках – аналітичні найменування, фразеологічні словосполучення: *за'л'ит' ʎла-зы, у'б'ицца ф 'п'янку, ʎа'н'ат' мул'икаф, на'п'ицца да 'мул'икаф, х'лыснут' на 'банк'и*.

Продуктивним способом творення однослівних номенів є метафоричне переосмислення, яке пов'язується з семантикою вогню (*запа'л'ит', за'жар'ит'*), удару (*луна'нут', 'бахнут', х'лыснут'*), асоціюється з діями тварин (*на'л'и'зацца, нала'кацца*).

ЛСГ «Бути здоровим» характеризується антонімічністю структури, кожний полюс якої будується як гіперо-гіпонімічний з наявністю суперординат. При цьому ситуації володіння властивостями 'наявність здоров'я' і 'наявність нездоров'я' мають градацію. Діалектоносії виділяють і позначають різні якісно неоднорідні фази розгортання ситуації: *пaj'т'и у хот* 'почати видужувати' – *пaj'т'и на л'ек* 'почати видужувати після соборування' – *у'с'ил'ицца* 'видужати, зміцніти' – *быт' пр'и 'с'ил'и* 'бути здоровим' – *ха'д'ит' пр'и с'и'б'е* 'мати здоров'я, щоб обходитися без сторонньої допомоги'.

Особливістю ЛСГ є переважно лексичне наповнення частини 'бути нездоровим', яка упорядкована дієслівними одиницями, пов'язаними родо-видовими і партитивними відношеннями. Родове поняття 'захворіти' вербалізовано як мінімально протиставне. Дієслівні номінації хворобливого стану диференційовані за ознаками 'загальний хворобливий стан', 'хворобливий стан внаслідок ураження якої-небудь частини тіла', 'хворобливий стан внаслідок ураження якогось-небудь органа'. Це дозволило виявити в одних випадках локус ураження ('тілесні пошкодження', 'інфекційне ураження', 'ураження слизової носа', 'захворювання шкіри', 'зміщення кісток', 'ураження ніг чи рук', 'ураження нервової системи'), в інших – характер хвороби згідно з народними уявленнями ('тяжко', 'з високою температурою'). Особливістю лексичних репрезентантів семми 'мати хворобливий стан' є збереження пам'яті архетипової свідомості носіїв діалекту. Вони відображують фрагменти архаїчних міфів про хворобу як про антропоморфну істоту: *бал'ач'ка скру'т'ила, л'иха'ратка 'муч'ит', ка'роста на'пала, пaj'мала л'иха'ратка, нак'рыла (бедного), ска'јоржыла (его), (надо чтоб тебя) бл'и'вала, (ноги/руки) кру'т'ит', ка'лот'ит', т'рус'ит'*. Мовна образність таких номенів пов'язана з персоніфікацією хвороби, при цьому вербалізація відбиває давні традиції табування назв хвороб; генетично такі номінації не є актом вторинної номінації і відбивають рудименти язичних уявлень.

У позначенні семантичного простору ‘бути здоровим – бути нездоровим’ переважають описові номінації: *xa'd'ut' pr'u c'u'b'e* ‘мати здоров’я, сили обслуговувати себе, обходячись без сторонньої допомоги’, *byt' pr'u c'ul'u* ‘бути здоровим’ – *paj'm'u u хот* ‘почати одужувати’, *paj'm'u na л'ек* ‘почати одужувати після таїнства соборування’, *am'nac'm' am t'm'ela* ‘хворіти на проказу’, *ka'роста na'пала, pak'рыцца ka'ростaj* ‘захворіти псоріазом’, *k'upk'u паш'л'u* ‘про захворювання на лишай’, *c'ec't' na 'ноу'и* ‘захворіти на ноги’, *св'ет пот'w'p'at'* ‘осліпнути’, *атк'рыт' yлас* ‘повернути зір’, *с'н'и'мат' палуду* ‘видаляти більмо (катаракту), повертати зір’, *стра'дат' на 'н'ервы* ‘страждати на захворювання нервової системи’; *л'и'жат' н'ивры'д'имым* ‘бути паралізованим’. Механізм утворення цих номінативних одиниць зводиться до використання загальноживаного дієслова в характерному для говірок дієслівному лексичному контексті, де часто спеціалізовані імена, які називають дієслівні актанти, набувають закріпленої морфологічної форми. Деякі дієслівні одиниці можуть уживатися як сталі сполучення, тяжіючи до термінологічних. Проте вони відрізняються рівнем стандартизації (характерна варіативність складових елементів), нечіткістю понятійних меж, експресивним забарвленням, а іноді й наявністю синонімічних рядів. Зазначимо, що аналітичні й конденсовані форми нерідко вживаються паралельно.

Структура ЛСГ «Бути здоровим» у ланках ‘сприяти здоров’ю’ – ‘сприяти нездоров’ю’, ‘знепритомніти’ – ‘опритомніти’ окреслює відношення антонімії. Відзначене ускладнення структури причиново-наслідковими відношеннями у семантичній зоні ‘сприяти нездоров’ю’ – ‘захворіти’ – ‘сприяти здоров’ю’, при цьому остання ланка репрезентована гіперо-гіпонімічною мікропарадигмою дієслів, що диференційовано позначають ряд ситуацій (‘звертатися до молитви’, ‘звертатися до молитви і церковного таїнства’, ‘звертатися до магії, впливаючи словом’, ‘звертатися до магії, впливаючи словом і магічними діями’, ‘через фізичний вплив – кропопускання чи вправляння кісток або купа в травах’).

Структурні ланки групи заповнюються в опорних ЧДС нестабільно. Максимальна лексична реалізація понять відзначається в говірках старообрядовців.

ЛСГ дієслів біологічного існування. Дієслова, що маркують початковий етап життєвого циклу людини групуються в ЛСГ комплементарного типу, ускладнену гіперо-гіпонімічними відносинами кількох рівнів конкретизації. Лексична репрезентація цієї понятійної сфери є максимально стабільною в опорних говірках.

Вербалізація ситуації ‘поява життя’ в усіх ЧДС здійснюється за допомогою одиниць, що зображують її з різних позицій – суб’єкта дії і об’єкта дії, які є її сутнісними конкретизаторами. У семантичній структурі таких дієслів диференційні семи включеного суб’єкта і об’єкта подаються тематично обмеженим набором слів і набувають серед інших диференційних сем субстанційного характеру особливої значущості. Якщо ситуація подається з позиції виконавця дії,

то релевантна суб'єктна сема актуалізується двовалентними дієсловами двох типів: з вузькою семантикою: 'народити – про жінку' (*на'род'ит', пр'ин'ис'т'и, абра'д'ицца, пр'ив'ис'т'и, ап'рас'тацца, апус'т'ет', апараж'н'ицца*); 'народити – про самицю тварини' (*пр'ин'ис'т'и, пр'ив'ис'т'и, нака'т'ицца* (про вівцю), *ака'т'ицца* (про вівцю), *ака'т'ицца* (про кішку), *раст'ил'ицца* (про корову), *ажыр'иб'ицца* (про кобилу і ослицю), *аш'и'ил'ицца* (про собаку), *аса'бач'ицца* (про собаку), *апара'с'ицца* (про свиню), *выв'ис'т'и пт'ин'цоф* (про курку, качку, індичку)), та з відносно вузькою семантикою, де суб'єктом є 'жінка / родичі новонародженого' (*с'пол'а прын'ис'т'и, пат ск'ир'дој нај'т'и, ула'в'ит' в'оз'иры, ку'н'ит', быт' за'казанным, в'ка'пус'т'и нај'т'и, на'в'ербач'к'и вз'ат', пус'т'ит' на св'ет, нака'зат' св'ет*). Ситуація появи життя може подаватися з позиції об'єкта дії (новонародженого), яку можуть займати люди і тварини: *нај'т'ис'* 'народитися'. Продуктивним способом номінації семантичного простору, пов'язаного з таїнством народження, виявилась евфемізація. Серед мотивів номінації ЛСГ слід зазначити мотив релігійного усвідомлення дійсності (*Боу дал 'народила', нака'зат' св'ет, пус'т'ит' на св'ет* 'народити'), мотив зміни зовнішнього виду суб'єкта дії ('визволення від ноші, бремені': *апус'т'ет', прыј'т'и пус'тој, ап'рас'тацца, ап'рас'т'ицца, апараж'н'ицца*). Найменування на позначення процесів із суб'єктом дії 'тварина' мотивовані словотвірно, мають прозору внутрішню форму і будуються за певною моделлю із значенням 'покрити всю поверхню'.

ЛСГ «*Припинити життя*». Полярні ситуації 'поява життя' і 'припинення життя' позначаються дієсловами, що формують семантичну сферу з особливою внутрішньою організацією і прагматикою – суперпарадигму, в якій конституюваними є відношення антонімії. Для ЛСГ «*Припинити життя*» характерною є поява повторних когнітивних імпульсів у процесі вербалізації, спостерігається повторення (або розвиток) мотивів номінацій і способів номінацій (антонімічна метафоризація): *нај'т'и* 'народити' – *с'т'ил'рат'* 'про чийсь смерть, загибель'; *пр'иабр'ис'т'и* 'народити' – *п'ратат', ха'ват'* 'ховати, хоронити покійного'; *панада'ват'* 'народити багато дітей' – *пазаб'рат'* 'позбавити життя'.

Дієслова, що вербалізують семантичний простір «*Припинити життя*», структуруються в гіперо-гіпонімічну парадигму з кількома рівнями узагальнення і позначають акт смерті як природний процес чи неприродний.

Опозицію за суб'єктом дії утворюють чотири суміжні ряди зі значенням 'припинити життя природно (своєю смертю)': 'вмерти – про людину': *пау'н'ит', пр'ис'тав'ицца, л'еч', нак'рыцца, Боу заб'рал, скан'ч'ацца, кубырк'нуцца, п'ир'ил'к'инуцца, пат'ил'нут' јазык, см'ерт' пат'ил'нула, уј'т'и на'кладб'иш'и'е, из'н'ич'тожыцца*; 'вмерти – про погану людину': *ака'пырд'ицца, ака'ч'урыцца, кыр'к'нуцца, залу'н'ицца, нај'т'и в'в'ерх на'уам'и, кур'бык'нуцца*; 'вмерти – про безгрішну людину': *Боу п'р'ин'ал, јон па'шол к Боу, јон* (перебуває) *на'прав'е*;

‘вмерти – про птаха’: *ш'ш'e'ізат'* та *пазам'и'рат'*.

Дієслівні одиниці зі значенням ‘припинити життя неприродно’ протиставлені за дистрибутивними семантичними формулами: «суб'єкт і об'єкт сполучені: людина – насильницька дія – у згубних умовах»; «казуальний суб'єкт: людина – насильницька дія – об'єкт: людина»; «суб'єкт і об'єкт сполучені: людина – свідома дія». Семема ‘вмерти у згубних умовах’ уточнюється в трьох гіпонімічних рядах дієслів зі значенням ‘вмерти ~ через сильне забиття’, ‘~ через задуху від чадного газу’, ‘~ через повне занурення у воду і неможливості виринути’. Акт насильницької смерті позначається дієсловами, диференційованими в чотири гіпонімічних ряди з різними видами специфіки дієслівного значення: з каузативним персоніфікованим суб'єктом, з каузативним суб'єктом ‘людина’, з кількісним об'єктом ‘багато людей’, з обставиною ‘через розстріл’. Свідомий акт позбавлення життя в досліджуваних говірках позначають репрезентанти семем ‘померти, докладаючи власні зусилля’: ‘~ через здушування горла’, ‘~ задля інших’.

Встановлено, що в опорних говірках не усі поняття, пов'язані із актом смерті, реалізовано стабільно, у говірках старообрядців визначено ланки (‘погана людина’, ‘безгрішна людина’) з індивідуальною структурною конфігурацією. Ознакою групи є широкі ряди відповідників різних за формою дублетів на позначення ситуації ‘померти природним шляхом’, які утворюють лексичні згущення в усіх досліджуваних говірках.

Переважає частина номенів ЛСГ – монологієми, семантичні деривати (*п'ир'ик'инуцца*, *па'н'ит'* ‘померти’; *за'л'ицца* ‘втопитись’); аналітичні назви представлені усталеними сполученнями слів (*у'т'и на к'ладб'иш'и'е*, *ит'т'и туд'а*, *пат'и'нут' язык*, *п'т'и в'в'ерх на'уам'и*, *быт' на п'равд'е*). Функціональною активністю відзначені пропозитивні номінації (*см'ерт' па'т'и'нула*, *п'р'ин'ал Боу*).

Дослідження закономірностей процесів номінації в ЛСГ показало, що мова російських діалектоносіїв Одещини відбиває таку її важливу характеристику як поліхронія: говірки об'єднують і удержують в своїй структурі результати пізнання дійсності соціумом на різних часових зрізах. Це яскраво демонструє дієслівна лексика, яка зберігає зв'язок з міфопоетичними уявленнями слов'ян, згідно з якими перевертання через голову веде до нових «форм» буття (мотив є характерним для народних російських казок), однією з яких є смерть: *к'ыркнуцца*, *кур'быкнуцца*, *ака'пырд'ицца*, *п'ир'ик'инуцца*, *п'т'и в'в'ерх на'уам'и* ‘вмерти’. Дієслівні метафори *пазаб'рат'*, *па'выкатат'*, *паката'вас'ит'* з вузькою семантикою персоніфікованого суб'єкта ‘війна / хвороба / смерть’ і пропозитивна номінація *см'ерт' па'т'и'нула* відбивають архаїчні антропоморфні уявлення про хвороби, смерть; смерть як продовження життя в іншому світі є основою мотиву «переходу» (*на тот св'ет па'шел*, *быт' там*, *па'шол к Боу*, *быт' на п'равд'е*), та «виходу» (*у'т'и на к'ладб'иш'и'е*).

Основою утворення інших найменувань у ЛСГ є звукосимволічна зовнішня форма і

афіксація (*ухан\докат*, *прыка\кошыт*, *у\коцкат*, *ч\у\р\икнут*, *закал\ды-ч\ит* ‘вбити’), семантична (метафорична) деривація, що відбиває уявлення про смерть як зникнення, кінець (*из\н\ич\тожыцца*, *сч\и\зат*, *\кон\ч\ицца*), а також передає особливості зовнішнього вигляду покійного (*ака\ч\ур\ицца* (буквально ‘одубіти, стати дерев’яним’), *\выт\инут\ja\зык* (буквально ‘перестати дихати’).

Одиниці ЛСГ «*Вкривати тіло одягом*» творять систему назв, які розрізняються залежно від особливостей денотата. На збереження в активному вживанні одиниць цієї семантичної зони впливає тиск правил народно-християнської моралі і суворе дотримання обрядових правил, зв’язаних з національними реаліями одягу і зовнішнього вигляду російського селянина. Зафіксовано факт впливу архаїчних уявлень на процес номінації у виділеній семантичній множині.

Дієслова на позначення процесу одягання семантично диференційовані; вони вступають з базовими одиницями у відношення гіпонімії. У диференціації підставою служить опозиція сем, які відбивають призначення одягу: ‘одягтися’ – *ун\равицца*, ‘~ вишукано’ – *ч\ипу\рыцца*, *ч\ипу\рацца*, *нафу\фыр\ицца*, *нафур\фо-н\ицца*, *прихур\мон\ицца*, *\выф\инт\ицца*, ‘~ невитончено, з несмаком’ – *на\п\ен-д\ицца*, *нап\ин\д\уч\ицца*, *напун\д\ор\ицца*, ‘~ для приміряння одягу’ – *на\р\ахат*. Дієслова диференціюють використання одягу залежно від покривання ним певної частини тіла з виразною диференціацією *чоловік – жінка* та залежно від ситуації, напр., ‘пов’язати голову (жінки) хусткою’ – *пак\рыт*, *пав\и\зацца*, *сасна\вацца*, *запака\вацца*, *зав\и\нацца*, ‘пов’язати голову ~ хусткою для відвідування церкви’ – *пакры\вацца*, ‘надіти під час весільного обряду на голову нареченої *кичку* (спеціального крою шапочку)’ – *пак\рыт\мала\дују*; семантично спеціалізованими є дієслова на позначення іншого обрядового одягання, зокрема, у весільному обряді: ‘одягти наречену у весільну сукню’ – *а\д\ет\в\н\и\в\есту*, ‘надягати сукню нареченої на матір нареченого, коли одружують останнього сина’ – *р\а\д\ит\в\н\и\в\есту*, *нар\и\жат\в\мала\дују*, ‘вбратися в одяг наречених для весільного жартівливого обряду’ – *абр\а\д\ит*; у поховальному обряді: ‘одягти померлого у спеціально підготовлений для нього за старообрядницьким звичаєм одяг’ – *абра\д\ит*, *саб\рат\па\којн\ицу*, ~ *па\којн\ика*, *а\д\ет\на\тот\св\ет*, *саб\рат\на\тот\св\ет*; обрядову семантику також зберігають дієслова, які репрезентують поняття одягання немовляти: ‘(за)кутати немовля у пелюшки або сповивач’ – *па\в\ит\мла\д\енца*, *св\и\ват\мла\д\енца*, ‘сповивати немовля сповивачем по пелюшках тричі навхрест (за звичаєм старообрядців)’ – *св\и\ват\мла\д\енца*. Окремі мікрогрупи назв утворюють репрезентанти семем ‘взуватися’ – *абу\вацца*, *взу\вацца*, ‘зняти взуття’ – *с\к\инут*, ‘одягти пояс’ – *патп\ир\и\зацца*, *патпaja\сацца*, *пад-в\и\зацца*, *абла\жыцца*, ‘зняти пояс’ – *парас\пaja\сацца*, *разв\и\зацца*.

Репрезентанти зазначених семем переважно не диференціюють говірки на лексичному рівні, хоча окремі семемі репрезентовані низкою маркованих номенів, зафіксованих лише в

окремих говірках.

Іншу структурну організацію в понятійному сегменті «Людина як біологічна істота» мають лексико-семантичні парадигми *«Мати (якийсь) зовнішній вигляд»*, *«Здійснювати інтелектуальну діяльність»*, *«Відчувати стан (настрій)»*, *«Поводитися певним чином»*. Це конгломеративні множини слів, у яких одиниці об'єднані типовою ситуацією (темою) і підпорядковані як частина й ціле, а родова сема перебуває на периферії лексичного значення: мікропарадигми конгломеративних множин називають елементи позначуваних ситуацій.

ЛСП конгломеративів *«Мати (якийсь) зовнішній вигляд»* відтворює уявлення російських переселенців Одещини про зовнішність людини як складну когнітивно-емоційну структуру. Елементи цієї ЛСП вербалізують різні ситуації, утворюючи парадигматичні ряди з семантичними інваріантами 'змінитися на зріст' ('помітно зрости' – *па\вырас'т'и*, *\выдур'ицца*, *\выкахацца*, *падај'т'и*, *па\бол'ит'*, *\выбухацца*, 'зменшитись, висохнути, зігнути від старості' – *скра\шыцца*, *пастр'и\пацца*), 'зробитися нечистим, брудним' (*апхлыс\тацца*, *\выл'анацца*, *разуваз\дацца*, *упап\л'ацца*, *выма\л'овуват'*, *мысл'акат'*, *паза\уд'ит'*, *\ураз'ицца*, *задр'опацца*, *\выкатацца как св'и\н'ја*), 'змінити форму, вигляд тіла' ('схуднути' – *зах\л'ат'*, *\выхуд'ет'*, *\в'етрам с\вал'ит'*, *\дул'а \ход'ит'*, *ха\д'ит'* как *к'и\фал'-к'а*, *\хад'ит'* как *су\хотный*; 'погладшати' – *раска\ров'ицца*, *раз\д'ужыт'*, *па\пухнут'*, *распас'т'ис'*; 'зігнути дугою' – *с\корч'ицца*, *ска\горжыцца*, *скар\л'уч'ицца*), 'змінитися обличчям' ('бути схожим обличчям' – *ишы\бат'*, *быт'* как *из-пат адной \матк'и*, 'вкритися зморшками від старості' – *аб-мару\л'ав'ицца*), 'змінювати зачіску' ('стати / ставати розкуйовдженим' – *раскуд\лат'ицца*, *распала\хат'ивацца*, *распат\лат'ицца*, *рас\пурхацца*); 'коротко постригти волосся' – *апс\кубл'ицца*, *апч'и\кан'ит'*; 'розчісувати волосся' – *разбу\мажыват'*, *за\ч'осыват'*; 'завивати волосся' – *куч'и\рав'ит'*, *куч'и\ра нава\д'и'т'*) та ін.

Номінація в межах кожної парадигматичної сукупності має свої особливості у говірках. Ситуація 'забруднитися' вербалізована протиставно різними лексемами, дієсловами з варіюванням корневих морфів та афіксів, аналітичними (компаративними) номінативними одиницями, конденсованими чи універбізованими но-менами. Багато номінативних одиниць є мотивованими звуко-символічною зовнішньою формою, семантично (метафорично) чи морфемно (див., вербалізацію ситуації 'постаріти'). Серед дієслів на позначення змін у рості, у розмірах тіла домінують стабільні позначення, хоча водночас зафіксовано і локальні, малопоширені образні номінації. Мікропарадигми з інтегральними соматичними семами презентовано переважно стабільними універбами.

Спостереження показують, що частина дієслівної лексики на позначення змін у зовнішньому вигляді має закріплені у слові національно-культурні компоненти, які відбивають традиційні соціально-етичні та конфесійно обумовлені уявлення переселенців.

Конгломеративна ЛСП «*Поводитись певним чином*» структурована дієсловами, які не стільки називають дію, скільки негативно її характеризують, оцінюють її і при цьому диференціюються в мікропарадигми зі значенням ‘поводитись нечесно’ – *прама\нут’, апи\и\ыл\дыкат’, ап\ч\ухат’, над\дут’, наду\ракат’, замунта\якат’, абаб\рат’, апс\им\ин\т\ирават’*; ‘поводити себе ледащо’ – *зал\и\дач\ицца, вал\ландацца, сл\ин\т\аицца, \лындат’, \лындацца, \лынды б\ит’, \бајды б\ит’, \бајдык\и \уа\н\ат’, ха\д\ит’ \вал\инкам, \хад\ит’ \вал\икам, ша\лацца, \лырн\ич\ат’, \уа\ј\дацца, быт’ пуста\домкај, быт’ (ха\д\ит’) как л\ат н\исус\в\етнај*; ‘поводитись неприродно’: ‘виставлятися, підноситись’ – *расфарды\бач\ицца, выкаб\луч\ивацца, ла\мацца как \сахарнај \бубл\ик, п\ир\и\ламывацца, выка\зул\иват’, выка\мар\ивацца, выкаб\ел\ивацца, выка\был\ивацца, ка\пырд\ицца, ка\вырз\ицца, ка\бырз\ицца, кав\ир\кацца как вош на грыб\иш\ку // ‘упиратися (про п’яних)’ – ка\r\ач\ицца // ‘затягтися’ – ка\боч\ицца // ‘вередувати (про дітей)’ – ку\л\аб\ицца*; ‘поводитись аморально, мати позашлюбні зв’язки’ – *изм\и\н\ат’ (кому), зм\и\н\ат’ (кого), \путацца, пут\л\ацца, вала\вод\ит’*; ‘поводитись невірноважено (за межами прийнятого)’ – *панаиш\код\ит’* ‘наробити шкоди нишком’, *уаст\рол\и уст\раиват’* ‘бешкетувати’, *атф\ист\и\вал\ит’* ‘наробити щось нечуване’, *на\б\едават’* ‘напустувати’, *нава\роч\ит’* ‘наробити щось непорядне, погане, негоже’, *нар\ика\шет\ит’* ‘набешкетувати’, *у\ч\икнут’* ‘набешкетувати’, *бра\д\ажн\ич\ат’* ‘пустувати, шкодити’. Дієслова поведінки мають комплексну семантичну структуру; вони тісно пов’язані з дієсловами із семантикою діяльності, способу життя, мислення, почуття, мовлення. Серед репрезентантів парадигми «Поводитись певним чином» домінують стабільні позначення. Найпродуктивнішими способами творення дієслів на позначення людської поведінки у говірках виявилися афіксальна і семантична деривація, для окремих ланок – аналітичні найменування.

Такі ж процеси у сфері номінації спостережено і в інших сегментах аналізованого лексико-семантичного простору, що дозволяє виявляти загальні тенденції формування номінативних засобів у цій ділянці лексичної системи, їхню струк-турну організацію та типові риси семантичної структури вербальних одиниць.

У третьому розділі «*Структурна організація і семантика дієслівної лексики сегмента «Людина як соціальна істота»*» проаналізовано дієслівну лексику, яка характеризує людину як соціальну істоту. Цей сегмент складають лексико-се-мантичні об’єднання різної структурної організації, зокрема: «*Дошлюбна свобода. Молодіжні гуляння*» (ЛСГ «*Проводити час у зібранні молоді*»; ЛСП конгломеративів «*Знаходиться у віці, коли можливо вступати до шлюбу*»); «*Сім’я. Родинні зв’язки*» (ЛСП партитивів «*Брати шлюб*», ЛСГ «*Очікувати дитину*», ЛСГ «*Виховувати дітей*»); «*Людина у праці*» (ЛСГ «*Здійснювати трудові процеси*», ЛСГ «*Готувати їжу*», ЛСП партитивів «*Здійснювати будівництво*»).

Дієслова семантичного простору «*Дошлюбна свобода. Молодіжні гуляння*» об’єднані в

ЛСГ «Проводити час у зібранні молоді» з віяльною структурою, де розташування елементів зумовлене видовими відносинами за відсутності базового дієслова. Одиниці гіпонімічних мікропарадигм означають ситуації ‘зустрічатися на зібраннях молоді’ з актуалізацією релятивних сем ‘на вулиці’ (‘*д’елат’ ул’ицы, ит’т’и на сала’н’ец, сјест саб’у’рат’*), ‘ввечері’ (‘*в’ич’у’рушк’и справл’ат’, ха’д’ит’ на в’ич’ерн’ицу*), ‘вдома’ (‘*ха’д’ит’ на фа’т’ерах б’у’с’еду саб’у’рат’, б’у’с’едават’, ха’д’ит’ на пас’у’д’елк’и*), ‘разом, групами’ (‘*ул’ица саб’у’раицца, сјест саб’у’рат’, б’у’с’еду саб’у’рат’*), ‘тільки жінки’ (‘*д’елат’ д’е’в’ишн’ик, ха’д’ит’ на кружы’ва, д’елат’ баб’и кашк’и, ха’д’ит’ на ~*). Зазначені парадигми доповнюють як партитиви ЛСГ віяльного типу «Виконувати пісні» (лексеми по-в’язані родо-видовими відношеннями із суперординатою *у’рат’* (‘*сп’у’ват’, ка-’зат’, у’ала’с’ит’, саст’роит’* ‘співати’; *кр’у’ч’ат’, у’аркнут’, д’ирба’нут’, вы’у’лашыват’* ‘співати гучно’, *в’у’ору кр’у’ч’ат’* ‘співати гучно високим голосом’, *зат’у’нут’* ‘співати протяжно’, що свідчить про диференціацію пісень за жанрами і різну їх манеру виконання) і мікропарадигмою (синонімічний ряд з домінантою) ‘танцювати’ (‘*ска’кат’, тан’к’и ва’д’ит’, танцы’ват’ как ска’ч’ок, у’оцкат’, д’елат’ у’ац’эцэ*).

ЛСГ «Проводити час на зібраннях молоді» утворюють одиниці з аналітичною структурою (переважно словосполучення, іноді пропозитивні найменування), які мають одночасно універбальні відповідники (‘*б’у’с’еду саб’у’рат’* і ‘*б’у’с’еда-ват’*; ‘*ха’д’ит’ на сала’н’ец, ит’т’и на ~* і ‘*саланцы’ват’*). Особливістю номінації у цій ЛСГ є вербальне представлення ситуації із різних позицій: ‘*сјест саб’у’рат’* і ‘*сјест саб’ралс’а*, ‘*б’у’с’еду саб’у’рат’* і ‘*б’у’с’еда у’ул’аит’*, ‘*д’елат’ ул’ицы* і ‘*ул’ица саб’у’раицца*. Аналітичні номени фіксують морфологічне закріплення позиції об’єктного актанта: ‘*ха’д’ит’ на фа’т’ерах*, ‘*~ на в’ич’ерн’ицу*, ‘*~ на в’ич’у’р’ец*, ‘*~ на в’ич’ур’н’ицы*, ‘*~ на пас’у’д’елк’и*, ‘*~ на ул’ицу*, ‘*~ на сала’н’ец*.

Дієслова, які описують ситуацію «Перебувати у шлюбному віці», утворюють групу конгломеративного типу. Її лексична наповненість зумовлена релевантними суб’єктивними семами ‘дівчина’ (‘*д’ива’ват’, д’иву’ват’, быт’ в’ д’е’фках*, ‘*~ д’е’фкај*, ‘*ха’д’ит’ ф’ д’е’фках* ‘бути незаміжною, проводити час у незаміжніх розвагах’) і ‘парубок’ (‘*парупка’ват’, халаст’ика’ват’* ‘бути неодруженим, вести холостяцьке життя, зустрічатися, дружити з дівчатами’, ‘*жын’у’хаца*, ‘*быт’ названым і назы’вацца* ‘прагнути одружитися’), специфіка яких визначає появу в деяких її ланках каузації (‘*зadu’p’ит’ д’е’фку* ‘звабити, позбавити дівчину честі’, ‘*д’е’фка зда’лас’* ‘позбавилась цнотливості’). Сема ‘взаємність’ маркує стабільні в говірках дієслівні універби, що позначають ситуації зближення, дружби, зустріч хлопця і дівчини: ‘*фстр’у’ч’ацца*, ‘*пара’вацца*, ‘*дру’жыт’*.

У відношення причини і наслідку (різної спрямованості) з одиницями ЛСГ «Народити на світ собі подібного» (рубрика «Людське життя в загальних рисах») вступають дієслова з об’єктивним актантом ‘дитина’, що належать до ЛСГ «Очікувати дитину» (репрезентує відно-

шення градації складових; елементи розташовані лінійно: *заб'ур'им'и'н'ет'*, *зач'ур'в'ив'ит'*, *пан'ис'ла*, *зач'и'ла*, *пр'ихва-т'ила* – *ха'д'ит'* *п'ервым*, *п'атым...* – *быт' на сна'с'ах*, *ф'т'а'уас'т'и быт'*, *быт' т'и'жолој*, *быт' зан'итај*), і одиничні номени на позначення ситуації «Приймати дитину під час народження» (*бапка'ват'*, *баба'ват'*, *баб'ит'*, *пр'и'н'имат' д'ит'еј*).

Дієслівні одиниці зі значенням 'виховувати дитину' знаходяться в асоціативних відношеннях з репрезентантами ЛСГ «Народити собі подібного» і групуються в ЛСГ віяльного типу. Елементи парадигми вступають у гіперо-гіпонімічні відношення за наявності суперординати. При цьому диференціюються видові ряди з інтегральними семами 'з турботою і любов'ю' // 'під наглядом' // 'у строгості' // 'пестячи'.

Парадигматичні ряди дієслівних одиниць, що належать до ЛСП «Брати шлюб», структуруються у групу партитивів, реалізуючи відношення частини і цілого. Ситуація 'вступати у шлюб' може бути подана з позиції учасника: суб'єкт – 'наречений' і об'єкт – 'наречена' (*жа'н'ицца*, *апр'ид'ил'ит'* (кого?), *ат'козл'иц'ца*, *брат'* *д'ефку*, *наб'рат'* (кого?), *вз'ат'* *за жынку*); суб'єкт 'наречена' і об'єкт 'наречений' (*на'выіт'и*, *жа'н'ицца*, *атда'вацца*); суб'єкт 'батьки нареченої' і об'єкт 'наречена' (*апр'ид'ил'ит'*, *ад'дат'*, *дру'жыт'*); суб'єкт 'батьки нареченого' і об'єкт 'наречений' (*апр'ид'ил'ит'*); суб'єкт 'батьки (багатьох дітей)' і кількісний об'єкт 'багато дітей' (*на'выдат'*, *паад'дат'*), що зумовлене наявністю у семантичній структурі дієслів цієї тематичної групи сем, що називають родинні відношення. Партитивні дієслівні одиниці, що служать для номінації обрядів першого весільного дня (і наступних, якщо весілля продовжується), диференціюються за семами локальності: 'у церкві', 'у сільраді', 'у нареченого', 'у нареченої', 'перед будинком нареченого', '~ нареченої', 'у будинку молодого', '~ молоді'.

Лексико-семантичний простір 'брати шлюб, створювати сім'ю' представляє яскраво маркований сегмент лексики російських народних говірок, відображує народні норми поведінки, їх оцінку, має виражений культурний підтекст.

Структура ЛСП «Здійснювати будівництво» визначається партитивними відношеннями. Дієслівна лексика, що репрезентує елементи ситуації 'здійснювати будівництво', структурується в парадигматичні ряди зі значенням 'робити будівельний розчин', 'виробляти цеглу', 'викладати стіни', 'настеляти стелю', 'обробляти стіни', 'робити дах'. Аналіз семантичного простору дієслівної лексики, що називає будівельні процеси, довів, що переважна частина номенів ЛСГ – це аналітичні одиниці, що є стабільними в усіх говірках. Водночас поширеним є їх лексичне і формальне варіювання (*зак'ладыват'* *вал'кам'и*, *заб'иват'* *вал'кам'и*, *заталк'иват'* *вал'кам'и*, *зала'жыт'* *вал'ками* – 'викладати стіни', *вал'к'и вал'ат'*, ~ *ка'ч'ат'*, ~ *д'елат'*, *буцк'и л'ип'ит'* – 'вироблювати сирцеву цеглу з глини та соломи', *д'елат' ч'и'мур*, *с'тав'ит' ч'и'мур*, *м'ис'ит' ч'и'мур*, *ра'б'ит' ч'и'мур*, *ра'б'ит' пад'л'енку* – 'робити будівельний розчин із

мокрої глини (іноді землі), перемішаної з різаною соломою»).

Найпродуктивнішим способом творення дієслів ЛСГ «Здійснювати будівництво» є семантична деривація.

Висновки

Аналіз лексико-семантичного простору дієслівної лексики, який належить до чотирьох опорних російських говірок, дозволив зробити наступні висновки.

1. Російські говірки Одеської обл. – це говірки пізнього вторинного формування, острівні, зі складним оточенням (діалекти слов'янських і неслов'янських мов). У мовному відношенні відзначено споконвічно мішані говірки; мішані пізніше; немішані. Особливим типом поселення є пункти співіснування росіян, розділених за конфесійним принципом. Більшість говірок зберегли немішаний характер. Особливістю функціонування російських говірок Одещини виявилось утворення нових говірок.

2. Зіставний аналіз дієслівної лексики острівних говірок Одеської обл. здійснено через передкінцеві сукупності дієслівного частиномовного дерева, які складають два ідеографічні підрозділи «Людина як біологічна істота» і «Людина як соціальна істота». Використання ідеографічної класифікації дієслівної лексики з наступним зіставленням на спільній основі лексичного складу і семантики виділених мікросистем стало базою для подальшого будувannya наддіалектних лексико-семантичних моделей.

3. Дієслівна лексика, що покриває понятійний простір «Людина», становить складну розгалужену систему назв, одиниці якої групуються у виділених рубриках («Людина як біологічна істота» і «Людина як соціальна істота») у різні за структурною організацією лексико-семантичні парадигми слів. В основі організації кожної мікросистеми лежать опозиції елементів за диференційними ознаками. У межах окремих лексико-семантичних парадигм домінують різні види парадигматичних відношень. Для усіх парадигм характерною є наявність синонімічних зв'язків, але не як домінантних. В одних випадках фіксується наявність домінант синонімічних рядів, в інших – можна говорити про синонімо-антонімічні зв'язки одиниць, в яких межові члени мікропарадигми вступають у відношення антонімії, а середні – квазісинонімії (ЛСГ «*Їсти, приймати їжу*», ЛСГ «*Бути здоровим*»). Родо-видові відношення проймають більшість парадигм виділеного понятійного простору, але в одних групах вони виступають як конститутивні (ЛСГ «*Їсти, приймати їжу*»), в інших – ускладнюють окремі структурні ланки (ЛСП партитивів «*Брати шлюб*»). Антонімічні відношення переважно окреслюють межі в окремих структурних ланках парадигм (ЛСГ «*Вкривати тіло одягом*»). Антонімія в суперпарадигмі об'єднує ЛСГ «*Народити подібного до себе*» і «*Припинити життя*». Партитивні відношення в парадигмах є конститутивними, в окремих випадках ускладнюють окремі ланки структури ЛСГ. Такі структурні ланки є полікомпонентними.

Поряд із зазначеними парадигматичними структурами зафіксовано об'єднання слів, в яких елементи пов'язані конгломеративними відношеннями. Це суперпарадигми – сукупності парадигм однієї лексико-семантичної області, системи певним чином взаємопов'язаних окремих лексичних множин (парадигми «*Мати (якийсь) зовнішній вигляд*», «*Поводитись певним чином*»), де родова сема перебуває на периферії лексичного значення (у статусі сильноїмовірної семи).

4. Идеографічна класифікація дієслівної лексики послужила експлікації зон особливих лексичних згущень, відобразила центральні поняття в системі цінностей досліджуваних соціумів: 'життя', 'смерть', 'здоров'я', 'сім'я', об'єктивувала деякі механізми взаємодії когніції діалектоносіїв з семантичними параметрами, притаманними їх мові.

Встановлено, що значна частина дієслівних номінацій у зонах лексичних згущень вмотивована давніми міфопоетичними уявленнями слов'ян, деякі дієслівні назви зумовлені релігійним сприйняттям дійсності, соціальною нормою. Їх відтворено в мові за допомогою знаків субститутивного характеру – евфемізмів; персоніфікації суб'єкта дії; складної метафоризації; метафоризації загальноновживаних дієслів, зумовленої зміною онтологічного класу останнього (фізична дія – стан).

5. У досліджуваних опорних говірках репрезентовані різноманітні за структурою типи номінацій дії, процесів, стану людини: універби (цільнооформлені лексичні одиниці, утворені за допомогою морфологічної або семантичної деривації чи вторинні номени, семантично розвинені й ускладнені афіксацією (частотною є постфіксація). Вторинні номінації повторюють загальноновживані дієслівні назви і набувають або повторюють свою експресію; аналітичні номінації (різнооформлені неоднослівні номінативні одиниці), тобто словосполучення різних структурних типів. Серед полікомпонентних номенів виділяються одиниці, що характеризуються різним ступенем семантичного зв'язку слів: сталі сполучення; сталі чи вільні аналітичні найменування, які функціонують поряд з універбами, спільнокореневими з іменним компонентом складного номена; трафаретні формули (у тому числі компаративні конструкції); термінологічні сталі сполучення слів, де головний компонент зумовлений метафоризацією або метонімією.

6. Наведене співвідношення вербальних дієслівних знаків, що належать до опорних діалектних ідіомів, дозволяє зробити припущення, що лексичні системи опорних говірок належать до однієї материнської основи.

Про близькість опорних говірок на лексико-семантичному рівні свідчить високий ступінь стабільності одиниць в багатьох понятійних зонах, низький рівень формальної і семантичної варіативності. Формальна варіативність зводиться здебільшого до варіації префіксів, в окремих випадках – суфіксів, а також до варіації коренів, що зумовлено лексикалізацією фоне-

тичних змін (чергувань, метатези), відмічено незначне структурне варіювання (конденсовані – описові номінації), а також варіювання в аналітичній структурі номенів (формальне варіювання компонента, варіювання двослівних одиниць (будується на різній зазначеній актуалізації субстанціональних сем дієслова).

Аналіз матеріалу підтвердив лексичну спільність досліджуваних говірок, актуалізувавши дослідження проблеми їхнього генезису та поглиблену інтерпретацію експлікованого матеріалу в ширшому просторовому контексті (з говірками оточення; з материнськими говірками). Наведені матеріали залишаються надійним джерелом для наступного конструювання структурної організації лексичних систем.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Глагольные заимствования из славянских языков в русских говорах Одесщины // Слов'янський збірник. – Одеса, 1998. – Вип. V. – С. 188–193.
2. Глагольная синонимия русских переселенческих говоров Одесской области, функционирующих в иноязычном окружении // Слов'янський збірник. – Одеса, 1999. – Вип. VI. – С. 248–253.
3. Национально-культурная специфика глагольной лексики русских переселенческих говоров юга Украины // Национально-культурный компонент в тексте и языке: Материалы II Междунар. науч. конф. 7-9 апр. 1999 г., Минск: В 3 ч. Ч. 2. – Минск, 1999. – С. 86–89.
4. Глагольное слово в системе русских островных говоров Одесщины // Записки з загальної лінгвістики: Зб. наук. праць. – Одеса, 2001. – Вип. III. – С. 142–149.
5. Специфические формы выражения экспрессивной семантики в русских островных говорах Одесской области // Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – Одеса, 2001. – N 5–6. – С. 29–33.
6. «Сочетаться браком» в представлении русских переселенцев Одесщины (к системной интерпретации диалектной глагольной лексики) // Актуальные проблемы межкультурной коммуникации в новых геополитических условиях: материалы Международной научно-практической конференции. – Тирасполь, 27-29 мая 2002 г. – Тирасполь, 2002. – С. 24–27.
7. Архаическое наследие русских старообрядческих говоров Одесщины // Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – Одеса, 2002. – N 7. – С. 256–260.
8. Национально-культурный компонент в глагольной лексике русских островных говоров Одесщины // Мова і культура (Науковий щорічний журнал). – К., 2002. – В. 8. – Т. V. Ч.1. – С. 244–249.
9. ЛСГ глаголов биологического существования в системе русских переселенческих говоров Одесщины // Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – Одеса, 2005. – N 5–6. – С. 27–34.

10. Лексические диалектные различия глагольных единиц, функционирующих в русских говорах Одесской области // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Філологічні науки: Зб. наук. праць. – Ізмаїл, 2006. – Вип. 21. – С. 104–107.

11. Глагольные обозначения действий, связанных с покрытием кого-(чего-)либо одеждой, в русских переселенческих говорах юга Одесской области // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць. – К., 2007. – Випуск 3, книга 2. – С. 236–246.

Анотації

Швец А.І. Дієслівна лексика російських говірок Одеської області. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.02 – російська мова. – Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2007.

Дисертаційна робота є першою спробою в російському мовознавстві системного аналізу дієслівної лексики російських переселенських говірок Одеської області як окремого лінгвального об'єкта.

Лексичний матеріал ідеографічно класифіковано та інтерпретовано. Запропоновано моделі семантичного поділу диференційованих понятійних сегментів. Визначено провідні способи й засоби номінації; з'ясовано структуру репрезентантів понять. Установлено конституційні та уточнювальні парадигматичні зв'язки різних за структурною організацією ЛСП. Визначено стабільні й варіативні ланцюжки номінації. Обґрунтовано висновок про лексичну спільність досліджуваних опорних говірок, зроблено припущення про єдність материнської основи опорних говірок.

Ключові слова: ізольовані ідіоми, діалектна дієслівна лексика, ідеографічна класифікація, вербалізація понятійного простору, структурна організація, лексико-семантична парадигма, системні зв'язки, варіативність.

Швец А.И. Глагольная лексика русских говоров Одесской области. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 – русский язык. – Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова. – Одесса, 2007.

Диссертационное исследование представляет собой первый опыт системного описания глагольной лексики, принадлежащей четырем русским переселенческим говорам Одесской области, как отдельной лингвальной субстанции.

Формирование корпуса лексического материала осуществлялось путем непосредственного наблюдения над живой речью диалектоносителей; путем анализа диалектных текстов и выявления отдельных прогнозируемых явлений по вопроснику. По многим понятийным звень-

ям введены новые лексические данные.

В работе обращено внимание к анализу подмножеств слов, относящихся к предконечным и конечным ветвям лексического древа глагола, как наиболее кон-структивным, культурно информативным и характеризующимся наименьшей абстрактностью. Лексический материал зафиксирован по принципу: от конкретных лексических группировок, связанных с выражением понятия, к идеографическим подразделениям. Для интерпретации лексического материала применялась операция конфронтации микросистем на единой основе. В результате объективирована информация о каждой номинативной единице, определены структурные и семантические особенности, пространственное поведение всех зафиксированных вербальных знаков.

В диссертации предложено моделирование семантической структуры лексики, которое обнаружило сложную организацию глагольных номенов, отразило системность анализируемого материала, позволило эксплицировать стабильные и вариативные звенья номинаций в каждой частной диалектной системе.

В работе проанализирована структурная организация лексико-семантических парадигм глаголов разной сложности (от микропарадигм до суперпарадигм); определены конституирующие и уточняющие парадигматические связи в ЛСП. Сделан вывод о лексической общности опорных говоров; высказано предположение о единстве материнской основы говоров.

Установлены различные по структуре типы номинаций действий, процессов, состояний человека: универбы – цельнооформленные лексические единицы, образованные с помощью словообразовательной, либо семантической деривации, либо вторичные номены, претерпевшие семантическое развитие и осложненные аффиксацией (частотна постфиксация); аналитические номинации – разнооформленные (неоднословные) номинативные единицы, то есть словосочетания различных структурных типов.

Ключевые слова: изолированные идиомы, диалектная глагольная лексика, идеографическая классификация, вербализация понятийного пространства, структурная организация, лексико-семантическая парадигма, системные связи, вариативность.

Shvets A.I. Verbal lexis of Russian dialects of the Odessa region. – Manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Sciences in Philology. Speciality 10.02.02 – Russian language. – Odessa I. Mechnikov National University. – Odessa, 2008.

The dissertation, being the first study of this kind, focuses on systemic description of verbal lexis of four Russian migratory dialects in the Odessa region as a separate lingual substance.

There have been analyzed the composition and structural organization of the verbal lexis within the two, ramified in the conceptual field «A man», thematic subcomplexes: «A man as a human-being» and «A man as a social being». The matter of the study has been represented through the penultimate aggregation within the part of speech structure, which is significant for determining the real

value of the verbs, according to the principle: from the specific lexical groupings, connected with the concept expression towards the idiographic subdivisions. The representation and interpretation of lexical material of the four foot-feature dialects called for the operation of verbal microsystem confrontation on the single basis. It allowed to objectify the information about every recorded nominative unit, its' structural and semantic peculiarities and extensional behavior. The given idiographic classification has become a basis for drafting the invariant semantic articulation patterns of the nineteen verbal lexis microsystems. Aggregating the data into one network contributed to finding out the complicated semantic structure of most nominations, which testifies the systemic nature of the analyzed matter, objectified the dialect speaker cognition logics on the extra lingual reality and also allowed to expose the national-cultural component, which manifests itself in the verbal dialect lexis of the Russian migratory groups in the Odessa region. The thesis subjects to the analysis the structural organization of the verbal lexico-semantic paradigms of different complexity levels (from the micro- to supraparadigms). There have also been defined the constituent and qualifying paradigmatic connections within the LSF. We have arrived at the conclusions concerning the lexical common nature of the foot-feature dialects and also suggested a hypothesis about the common maternal basis of the dialects. There has been carried out the comprehensive analysis of the nomens. The study determines the nominations of human actions, processes and states different in their structure: univerbs—the integrate lexical units, produced by word-building or semantic derivation, or secondary nomens, which have undergone the semantic development and have been complicated by the affixation (postfixation is also frequent); analytical nominations—the nominative units (containing more than one word) of different formalization, i.e. the word-combination of different structural types. Among the polycomponent nomens the units with different degree of the semantic word connections have been highlighted. Among them are the set expressions, determined by metaphorization or metonimization; the set and free word combinations, which alongside with the univerbs, are paronymous to the nominal component of the analytic nomen; the clichéd formulas (including the comparative constructions); the terminological set word combinations.

The key-words: isolated idioms, dialectal verbal lexis, idiographic classification, verbalization of the conceptual field, structural organization, lexico-semantic paradigm, system connections, variability.